

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Progressiveness and conservatism

Daemen, H.

Citation

Daemen, H. (1977). Boekbespreking van: Progressiveness and conservatism. *Acta Politica*, 12: 1977(4), 544-546. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451799>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451799>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

plan', zoals de ondertitel van het werkje luidt, wordt in de uitgave van Henk Dekker niet geboden.

N. L. Dodde

C. P. Middendorp, **Progressiveness and Conservatism**, fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class (Universiteit van Amsterdam), Den Haag, Mouton, 1976, -378 p., f 65,—.

In dit boeiend, gedegen proefschrift is een poging ondernomen de betekenis van de tegenstelling progressief-conservatief nader te bepalen. Tal van onderzoeken naar de dimensionaliteit van het politieke denken zijn uitgevoerd, zonder dat dit tot een eenduidig antwoord heeft geleid. Een en ander wordt door Middendorp beschreven als consequentie van gebreken in de definities en de conceptualiseringen (hoofdstuk 3).

Als uitgangspunt voor zijn onderzoek ontwerpt de auteur een model van de conservatieve ideologie. Dit model is gebaseerd op een analyse van de ontwikkeling van het politieke denken in West-Europa sedert de Verlichting (hoofdstuk 4). Drie ideologieën — zo stelt Middendorp — bepalen het West-Europese politieke denken: het conservatisme, het klassieke economische liberalisme en het marxisme/socialisme. Deze uiteenzetting van Middendorp is de basis voor de constructie van het model van het conservatisme. Helaas wordt deze analyse hier en daar ontsierd door m.i. wat subjectieve evaluaties: de sociaal-democraten zouden ongelijk hebben met hun optimisme over het bereiken van hun doeleinden langs parlementaire weg (p. 88); de egalitaire aspecten van het liberalisme worden gedeclasseerd als façade (p. 80). Opmerkelijk is ook dat de Christen-Democratie in een enkele pagina wordt afgedaan, zonder in te gaan op een mogelijke eigen ideologische achtergrond van deze stroming. In feite brengt Middendorp de christen-democratie wat erg gemakkelijk en bovendien vooruitlopend op de resultaten van zijn onderzoek bij het conservatisme onder (pp. 90-91).

Middendorps ideaal-typisch model van het conservatisme als ideologie (pp. 97-103) bestaat uit 121 uitspraken die de inhoud van deze ideologie op abstract, filosofisch niveau representeren (37 van deze uitspraken worden in het onderzoek gehanteerd). Het conservatisme en de andere ideologieën zijn volgens de auteur gebaseerd op de verschillende betekenissen die aan de waarden vrijheid en gelijkheid op het economische en niet-economische terrein worden toegekend. Aan de hand van beide waarden selecteert de onderzoeker uit diverse Nederlandse onderzoeken 26 schalen voor opvattingen die indicatief worden geacht voor de tegenstelling progressief-conservatief op concreet niveau (pp. 126-140). Deze 37 abstracte en 26 concrete items worden voorgelegd aan een steekproef uit de Nederlandse bevolking en aan leden van de Tweede Kamer (Appendix 2).

De publieke opinie blijkt zowel op abstract als op concreet niveau multi-dimensioneel gestructureerd te zijn. Op abstract niveau brengen de factor-analyses vier factoren aan het licht. Drie daarvan kunnen volgens Middendorp geïnterpreteerd worden als conservatisme-, socialisme-, en liberalisme-factoren. De vierde is een zwakke mensbeeldfactor. Op concreet niveau levert de analyse twee factoren op die uiting geven aan de tegenstellingen tussen libertijns en traditioneel denken (de LITR-factor) en tussen links en rechts denken (de LERI-factor). Een derde 'authoritarianisme-factor' kan worden beschouwd als een subdimensie van de LITR-factor.

Op het niveau van de politieke elite (de kamerleden) is de structuur veel eenvoudiger. Zowel op het abstracte als op het concrete niveau wordt een duidelijke tegenstelling progressief-conservatief aangetoond. Deze duidelijke unidimensionele structuur wordt op het abstracte niveau enigszins verstoord door de aanwezigheid van een zwakke mensbeeldfactor. Bij deze resultaten moet echter aangetekend worden dat de in de analyse opgenomen items ontleend zijn aan een beschrijving van het conservatisme en vooral de tegenstelling conservatisme-progressiviteit (vooral socialisme) representeren. Het is m.i. zeer wel mogelijk dat introductie van items die andere tegenstellingen (christen-democratie vs. liberalisme of socialisme; liberalisme vs. conservatisme) representeren, de dimensionaliteit van de structuur ingrijpend zou veranderen.

Wanneer het abstracte en het concrete niveau worden geïntegreerd, handhaaft zich bij de politieke elite de tegenstelling tussen progressief (links, libertijns, socialistisch) en conservatief (recht, traditioneel, conservatief/liberaal).

In de publieke opinie vertonen de vijf dimensies (socialisme, liberalisme, conservatisme, LITR, LERI) relatief weinig samenhang. Dit betekent dat combinaties van socialisme met conservatisme of met rechts of traditioneel denken tamelijk frequent voorkomen. Een mogelijke verklaring hiervoor biedt Kerlingers theorie van de 'criteriality of referents': de politieke realiteit is zo complex dat vele individuen deze realiteit bezien vanuit slechts een van de ideologische perspectieven (dit is dan 'criterial'); de reacties op items die verwijzen naar andere dimensies zullen dan toevallig en inconsistent zijn. Helaas werkt Middendorp deze mogelijke verklaring niet empirisch uit. Hij beschrijft de genoemde combinaties van opvattingen als 'vals bewustzijn' (p. 158 en p. 194) en introduceert hiermee een van de meest onwetenschappelijke begrippen uit het marxisme: is het bewustzijn conform de verwachtingen van de onderzoeker, dan heeft de drager van het bewustzijn geluk en de onderzoeker gelijk; is het bewustzijn niet conform de verwachtingen dan is het bewustzijn vals en heeft de onderzoeker . . . toch gelijk! Hoewel Middendorp in een noot (p. 215, 8a) stelt dit begrip alleen beschrijvend te gebruiken, blijkt in het volgende deel van zijn werk (hoofdstuk 7) dat ook de evaluatieve connotaties van het begrip hem niet vreemd zijn.

In dit deel van het onderzoek komt de relatie tussen sociale klasse en linkse ideologie (LERI) aan de orde. Deze relatie blijkt tamelijk zwak te zijn. Hier signaleert Middendorp opnieuw vals bewustzijn (pp. 227-228): meer dan een derde van de lagere klasse is rechts en ongeveer veertig procent van de hogere klasse is links. Hier blijkt het evaluatieve gebruik door Middendorp van het begrip vals bewustzijn: de lagere klasse behoort links te zijn, de hogere rechts.

De LERI-dimensie blijkt inderdaad gerelateerd te zijn aan een aantal sociale klasse determinanten, maar minstens even sterk aan socialisatie-, situatie- en persoonlijkheidsvariabelen (pp. 242-243). Verder onderzoek naar de relatie tussen LERI en de sociale klasse brengt aan het licht dat de andere component van progressiviteit, libertanisme (LITR), de relatie tussen sociale klasse en LERI onderdrukt (p. 247). Een en ander is het gevolg van het elkaar tegenwerken van de inkomens- en de opleidingscomponent van sociale klasse. Een laag inkomen vertoont een positieve samenhang met linkse opvattingen, maar een lage opleiding met traditionalisme. Een hoog inkomen is positief gerelateerd aan rechts opvattingen, maar een hoog opleidingsniveau aan libertanisme. Daar komt dan nog bij dat de invloed van het opleidingsniveau veel sterker is dan de invloed van het inkomen (p. 267).

Naast de sociale klasse beïnvloeden dus tal van andere variabelen de politieke pro-

gressiviteit. Hoewel de relatie tussen sociale klasse en LITR sterker is dan die tussen klasse en LERI en hoewel de LITR-factor als eerste — dus als meest verklarende — factor uit de analyses naar voren komt, blijft Middendorp de LERI-factor als de belangrijkste hanteren. Een voorbeeld daarvan is de conclusie dat de ARP en de CHU — en in mindere mate de KVP — met hun grote aanhang in de lagere klasse deze lagere klasse wegtrekken uit het progressieve kamp (p. 262). Uit de tabellen 6.6 en 6.16 blijkt evenwel dat de christen-democratische kiezers gewoon tamelijk conservatief zijn. Wanneer men accepteert — en Middendorps analyse dwingt daartoe — dat naast sociale klasse tal van andere factoren de politieke progressiviteit bepalen, dan is het niet realistisch evaluaties van politieke partijen alleen te baseren op de (zwakke) relatie tussen sociale klasse en sociaal-economische progressiviteit. Conservatieve kiezers — zelfs conservatieve arbeiders — dienen, althans indien men vanuit parlementair-democratische beginselen redeneert, door conservatieve partijen te worden gerepresenteerd.

Wellicht vloeit Middendorps preoccupatie met de LERI-factor voort uit een engagement met wat hij de wezenlijke politieke tegenstelling acht: de sociaal-economische progressief-conservatief tegenstelling op klasse-basis. Volstrekt toelaatbaar, zeker waar zijn data-analyse een voorbeeld van zorgvuldigheid blijft. In de interpretatie en de evaluatie resulteert deze stellingname echter in enige subjectiviteit.

H. Daemen

Vakbond en bedrijf. Nieuwe vormen van interactie en confrontatie, onder redactie van G. E. van Vliet. Rotterdam (Universitaire Pers Rotterdam), 1976, xii + 188 p., f 24,50.

Deze publicatie bevat de referaten die zijn gehouden tijdens de Bedrijfssociologische Studiedagen 1975 en heeft — zoals de titel aangeeft — de arbeidsverhoudingen op het ondernemingsniveau tot onderwerp. Vooral de laatste tien à vijftien jaar is de aandacht voor dit onderhandelingsniveau toegenomen. In de relaties tussen werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers zijn structureel veranderingen opgetreden. Nieuwe contactkanalen (bedrijvenwerk) en confrontatievormen (bedrijfsbezetting) zijn tot ontwikkeling gekomen. De Bedrijfssociologische Studiedagen hebben als forum gediend voor de diverse partijen (wetenschappers, werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers) om hun visie op deze ontwikkelingen te geven. Opvallend is de afstandelijkheid die de meeste inleiders hebben weten te betrachten. Dit dwingt vooral bewondering af bij de bespreking van enkele (nog verse) cases als de bezetting van Philips-Usfa en de recente ontwikkelingen bij Hoogovens. Deze praktijkgevallen worden behandeld in een kader dat analytisch door Van Vliet en historisch door Poppe is aangegeven. Vooral de analyse van Van Vliet is erg interessant wanneer hij op verhelderende wijze de interne dynamiek van de relatie vakbond - bedrijf intekent. Nieuwe vraagstukken komen op dit niveau aan bod (de werkgelegenheid, het personeelsbeleid en de maatschappelijke effecten van de productie); nieuwe interactievormen vinden meer of minder ingang (andere rol van de bezoldigde vakbondsbestuurder, de functievoerschuiving van de ondernemingsraad, de opkomst van het bedrijvenwerk en het opnieuw ter hand nemen van scherpe actiemiddelen). Deze veranderingen vloeien voort uit een strategieverandering van de vakbeweging, waardoor zij haar doelstellingen tracht te verwezenlijken. Tref-

fend beschrijft Van Vliet de reactie vanuit de bedrijven, die er op uit zijn de invloed van de vakbond op het ondernemingsbeleid zoveel mogelijk te beperken door de zelfstandigheid van werknemers te benadrukken onafhankelijk van de vakbeweging, de solidariteit van de werkgemeenschap te onderstrepen en het werkoverleg te propageren als substituut voor het bedrijvenwerk.

De discussies over de doelstellingen binnen de vakbeweging hebben naast de belangenbehartiging de maatschappijvernieuwing naar voren gebracht. In het nastreven van beide doeleinden lopen de acties grotendeels parallel, aldus Van Vliet; op maatschappijvernieuwing gerichte acties vinden niet gescheiden plaats van processen van belangenbehartiging. De nieuwere doelstelling komt tot uiting in de aard van de eisen in onderhandelingen en in het streven naar een zo groot mogelijke distantie tegenover de werkgevers.

De vraag rijst of Van Vliet hier niet al te snel tot parallele processen concludeert door de invloed van de nieuwere doelstelling van de maatschappijvernieuwing voornamelijk te zoeken in de op belangenbehartiging geënte onderhandelings situatie. Slaat men terug naar de door Van Vliet zelf gesignaleerde nieuwe interactievormen dan lijkt de spanning tussen beide doelstellingen groter dan men uit parallele processen zou afleiden.

Aan de conclusie van Van Vliet dat de Nederlandse vakbeweging maatschappijvernieuwing langs geleidelijke weg tracht te verwezenlijken, doet dit overigens niets af.

De bijdrage van Leijnse onder de titel 'Vakbeweging en arbeidersacties' is om meerdere redenen van belang.

Ten eerste is zijn uitgangspunt vermeldenswaard dat het accent op de relatie vakbeweging - bedrijf niet al te zwaar moet worden genomen. Op het laagste niveau van de arbeidsverhoudingen is slechts sprake van een vormverandering van vakbondsactiviteit tot uiting komend in het bedrijvenwerk en arbeidersacties. Beide zijn echter onderdeel van een centraal vastgestelde en gecoördineerde actiestrategie. Echte vernieuwing en verandering wordt hiermee niet bereikt. Het bedrijvenwerk is bureaucratisch geroutiniseerd en de verdieping ervan is tot stilstand gekomen.

Ten tweede is interessant dat Leijnse zich heeft verdiept in de (nog zo weinig onderzochte) opstelling van de werkgevers en hun organisatie. Hij verwerpt een direct verband tussen de gemiddelde rendementspositie van de bedrijven in een bedrijfstak en de concessie-bereidheid in de onderhandelingen. Van grote invloed acht hij de spreiding in rendementen tussen de bedrijven onderling, de verschillende mate waarin loonkostenstijgingen kunnen worden doorberekend in de prijzen en de werkgelegenheidssituatie per bedrijf. Deze factoren bepalen en de machtsverdeling in de werkgeversorganisatie en de kracht die deze in het onderhandelingsproces kunnen ontwikkelen.

Ten derde wil ik wijzen op zijn stelling dat 'arbeidersstrijd primair loonstrijd en de functie van de vakbonden primair onderhandelingsmachine is'. Aan deze 'enge' norm wenst hij acties en organisatorische veranderingen in de vakbeweging te toetsen. Zo gemeten komt het bedrijvenwerk er bekaaid af; het aandeel in de loonstrijd is immers niet groot. De vraag rijst echter of Leijnse hier het arbeidersdoel niet te eng voorstelt. De werkgelegenheidssituatie per bedrijf, de arbeidsomstandigheden en de arbeidinhoud zijn aandachtspunten van hoog belang. En juist op deze punten scoort het bedrijvenwerk.

De beschouwingen van Poppe en Ter Hoeven stijgen uit boven de relatie vakbond en bedrijf. Poppe beschrijft in een aantal fasen de historische ontwikkeling van de vak-